

"Tržišna pravednost"

Kljun, Andrej

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:467821>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Tržišna pravednost

(diplomski rad)

STUDENT: Andrej Kljun

STUDIJ: Filozofija/povijest

MENTOR: prof. dr. sc. Neven Petrović

KOMENTOR: prof. dr. sc. Nebojša Zelič

Rijeka, rujan 2015.

Sažetak

'Tržišna demokracija' Johna Tomasija slijedi Rawlsova načela pravednosti i, obogaćujući je uvidima slobodnotržišne teorije, nudi svoju sliku društvenog sustava koji zadovoljava zahtjeve pravednosti kao konkurenciju društvenim sustavima egalitarno-liberalnih inklinacija. Projekt Geralda Gausa 'Poredak javnog uma' projekt je koji djeluje unutar javnoumaškog okvira, i nudi svoju viziju sustava koji zadovoljava zahtjeve opravdanja javnog uma u kontekstu 'razložnog pluralizma' suvremenih društava. Tomasi pokazuje inovativnu mogućnost opravdanja ekonomskih sloboda kao temeljnih ljudskih sloboda u okvirima Rawlsove teorije pravednosti. Gaus s druge strane sugerira kako je ekonomska sloboda temeljena na pravima vlasništva jedno od mogućih rješenja na pitanje pravedne društvene organizacije koja omogućuje uspješnu kooperaciju u kontekstu različitosti sustava vrijednosti, ciljeva i planova prisutnih među članovima suvremenih društava. Oba autora također prepoznaju ulogu države u koordinaciji ovih sloboda s ostalim slobodama koje ističe liberalna tradicija, kao i ulogu u garanciji te osiguravanju intepretacije i primjene ovih sloboda na način koji tretira sve članove društva kao slobodne i jednake.

Ključne riječi: Društvena pravednost, ekonomske slobode, tržišna demokracija, poredak javnog uma, prava vlasništva

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	1
2. Tržišna demokracija.....	2
2.1. Privatno vlasništvo kao temeljna sloboda.....	2
2.2. Političke slobode	13
2.3. Jednakost šansi.....	16
2.4. Princip razlike	20
3. Poredak javnoga uma.....	23
3.1. Društveni moral.....	24
3.2. Pitanje opravdanja.....	31
3.3. Nacrt sustava pravila.....	34
4. Status quo.....	41
5. Zaključak	47
Literatura	48

1. Uvod

U ovom radu predstaviti ću, komentirati i evaluirati dva projekta suvremene političke filozofije; ‘tržišnu demokraciju’ Johna Tomasija kako je predstavljena u njegovoj knjizi ‘*Free market fairness*’ i ‘poredak javnog uma’ kako je predstavljen u knjizi Geralda Gausa ‘*The Order of Public Reason*’. Zajednička nit vodilja ovih dvaju projekata jest spojiti uvide lijeve i desne struje liberalne političke filozofije 20. st. Oba projekta razvijaju se u formalnim okvirima koje je u svojoj filozofskoj karijeri postavio ključni suvremeni filozof politike John Rawls. ‘Tržišna demokracija’ slijedi Rawlsova načela pravednosti i, obogaćujući je uvidima slobodnotržišne teorije, nudi svoju sliku društvenog sustava koji zadovoljava zahtjeve pravednosti kao konkurenciju društvenim sustavima egalitarno-liberalnih inklinacija. ‘Poredak javnog uma’ projekt je koji djeluje unutar javnoumaškog okvira, i nudi svoju viziju sustava koji zadovoljava zahtjeve opravdanja javnog uma u kontekstu ‘razložnog pluralizma’ suvremenih društava.

Prvo poglavlje donosi prikaz projekta ‘tržišne demokracije’ i komentare na njegove argumentativne korake. Drugo poglavlje posvećeno je projektu ‘poretka javnog uma’. Treće poglavlje evaluira doprinose i kritične točke ovih teorija. U zaključku sumiram i naznačujem moguće potencijale i pravce buduće rasprave oko važnih pitanja koje ističu ovi projekti.

2. Tržišna demokracija

Ovo poglavlje posvećeno je pokušaju sinteze dvaju pravaca unutar liberalne političke filozofije 20. st., Hayekijanskom i Rawlsijanskom, kako je predstavljen u djelu *Free market Fairness* (skraćeno FMF) Johna Tomasija iz 2012. godine. Formula koju koristi Tomasi relativno je jednostavna, unutar Rawlsijanskog okvira opravdanja pokušava smjestiti vrijednosti i etičke dosege slobodnog tržišta prisutne u djelu F.A. Hayeka. Tomasi kombinira četiri (po dva iz svake tradicije) temeljna uvida iz djela ovih dvaju filozofa, kreirajući tako istraživački program koji naziva 'tržišna demokracija':

Market democracy combines the four ideas I just mentioned: (1) capitalistic economic freedoms as vital aspects of liberty, (2) society as a spontaneous order, (3) just and legitimate political institutions as acceptable to all who make their lives among them, (4) social justice as the ultimate standard of political evaluation. (Tomasi, 2012., str. 12)

2.1. Privatno vlasništvo kao temeljna sloboda

Centralna i svakako najuočljivija modifikacija Rawlsove teorije (kako je iznesena u *Teoriji pravednosti*) jest uključivanje snažne ekonomske slobode. tj. široke koncepcije vlasništva, koja uključuje i vlasništvo nad kapitalnim dobrima, na listu osnovnih sloboda. Prema Tomasiju, ekonomska sloboda usko je vezana uz liberalni ideal društva u kojem građani vide jedni druge kao slobodna i jednaka moralna bića i u kojem im je omogućeno upotrebljavati svoje moralne kapacitete. Posebno, ekonomska je sloboda centralni uvjet upotrebljavanja moralne moći koju Tomasi naziva 'odgovornim samo-autorstvom' ('responsible self-ownership'):

„By this I mean that all healthy adult citizens, regardless of their particular advantages or disadvantages given by birth, have the capacity to develop and act upon a life plan (whether that plan be individual, collective, or otherwise shared)“ (Tomasi, 2012., str. 47)

Ekonomska sloboda je, prema Tomasiju, dakle jedan od ključnih elemenata koju ljudima omogućuju da vode vlastite živote prema vlastitim planovima. U osnovi, ono što nam ekonomska sloboda omogućuje jest da sami izabiremo na koji ćemo način koristiti ograničena sredstva koja su nam dostupna u izvršenju vlastitih životnih planova i ciljeva. Nadalje, u suvremenim razvijenim ekonomijama, upravo su planovi stjecanja, raspoređivanja, štednje, investiranja i trošenja resursa, akcije koje sačinjavaju ekonomsku slobodu, ono što čini bitan dio naših životnih planova, te je ograničavanje tih postupaka zapravo ograničavanje i oduzimanje kontrole nad jednim dijelom upotrebe moralne moći samo-autorstva pojedinca. Tomasi daje primjer dugoročnog financijskog planiranja, kao preduvjeta na kojem se temelji dobar dio ostalih životnih planova pojedinca:

„A society that denies people the chance to take up questions of long-term financial planning for themselves, or that restricts the ways in which individuals and families can respond to such questions, thereby diminishes the capacity of citizens to become fully responsible and independent agents“ (Tomasi, 2012., str. 73)

Prigovor koji je moguće uputiti Tomasiju odnosi se na ovako uspostavljenu vezu ekonomskih sloboda i 'samo-autorstva'; postoje naime politička uređenja, kako u teoriji tako i u praksi, koja ne stavljaju toliki naglasak na ekonomske slobode a

svakako iskazuju brigu o tome da je svakome pojedincu omogućeno da raspolaže određenom količinom dobara koja će mu omogućiti da efektivno ostvaruje svoje životne projekte. Štoviše, upravo su filozofsko-političke teorije koji počivaju na ideji 'pozitivne slobode', koju određuje briga o količini prilika koje pojedinac ima, one koje često ograničavaju ekonomsku slobodu u cilju ispunjenja ideala samautorstva.¹ Tomasi prepoznaje zajednički ideal svoje teorije i teorija koje njeguju ideal 'pozitivne slobode', te svoju teoriju vidi kao nastavak i proširenje brige za taj ideal:

„In part this reflects the market democratic contention that the personal exercise of wide economic freedom is an essential aspect of liberal self-authorship. Additionally, though, market democracy attends to the socialist concern that the worth of people’s liberties is connected to their control of material resources. If liberal citizens lack personal control of material resources, that socialist critique goes, their rights and liberties may be of little value. Market democracy affirms this socialist insight and extends it. As people gain wealth, their formal freedoms become more valuable to them.“ (Tomasi, 2012., str. 144)

Ono što Tomasi vodi u prihvaćanje ekonomskih sloboda kao temeljnih, i posljedično širokih i snžanih prava vlasništva, jest dinamična slika ekonomskih aktivnosti i stvaranja materijalnih resursa, kako iz perspektive pojedinca, tako i iz perspektive društva. Tomasi prepoznaje kako materijalni resursi nisu samo sredstvo za ostvarenje životnih ciljeva, već kako je dobar dio životnih ciljeva upravo usmjeren ka stvaranju i upravljanju resursima. Karijere, usavršavanja,

¹ Možda najpoznatiji primjer teorije koja iznisti na ovom gledištu je 'Capability approach' Amartye Sena. Sen tvrdi kako je nacrt pravednog društvenog uređenja zapravo suvišan, tj. nije niti nužan nit i dovoljan uvjet ostvarenja pravednog uređenja. Ono na što se trebamo fokusirati jesu načini kako mjeriti pravednost sustava, a to nam omogućava uvid u broj mogućnosti koje sustav pruža svakom pojedincu. (Sen, *The idea of justice*, 2010.)

poduzetničke inicijative, nove ideje i novi načini organizacije rada i proizvodnje, ulaganja, štednje; sve su to istinski životni planovi, a ne samo sporedne akcije koje ljudi čine kako bi mogli ispunjavati svoje životne planove. Iz perspektive društva, upravo su ove pojedinačne akcije; korištenje specifičnih informacija koje svaki pojedinac ima u danom trenutku, ono što omogućava ekonomski napredak i trend povećanja količine resura na raspolaganju pojedincima i društvu. Vrlo zanimljiva analogija s feminizmom pokazuje na koji način ograničavanje ekonomskih aktivnost pojedinca utječe na njegovu ideju 'samo-autorstva', a time i vlastito samopoštovanje:

„But, as we have seen, the mere possession of material means is not sufficient: a person’s self-respect is diminished if one is not (and so cannot think of oneself as) the central cause of the life one is leading. Having others secure them with “material means” could not provide liberal citizens with that form of self-respect. There is an analogy with feminism. Before feminism brought about the recognition of women as legal bearers of private economic liberties, women were denied essential preconditions of their selfrespect. Having others provide them with all the “gilded material means” in the world could not secure that self-respect for them.“(Tomasi, 2012., str. 74)

Ekonomske su slobode dakle nezamjenjivi element u društvenom uređenju koje tretira pojedinca kao izvorište i nositelja vlastitih životnih planova. Sustavi u kojima država potpuno preuzima brigu o pojedincima, i pokušava upravljati gospodarskim aktivnostima, planirati cijelokupnu ekonomiju i proizvodnju i distribuciju materijalnih dobara, te zadržava ekskluzivno pravo vlasništva nad kapitalnim dobrima, zasigurno nije u potpunosti posvećena vrednovanju i čuvanju moralne moći 'odgovornog samo-autorstva'. Ponešto modificirana verzija ovog

prigovora može se uputiti i različitim obuhvatnim vladinim programima, pa čak i socijalnim programima koji su posvećeni isključivo pomoći najpotrebitijima. Tomasi daje primjer socijalne pomoći i neplaniranih učinaka koje taj program može postići:

„State-based social service and insurance schemes generate unexpected moral costs as well. If benefits are set low, the programs do not provide people with the material assistance they need to enable them to ride out tough times with dignity. If the benefits are set high enough to provide meaningful assistance, however, those programs generate perverse incentives that undermine the dignity of citizens in other ways. The idea of “poverty traps” was pioneered by scholars on the right: programs intended to lift people out of poverty sometimes create perverse incentives that keep people poor. „ (Tomasi, 2012., str. 148- 149)

Jedan od mogućih odgovora na Tomasijeve prigovore ograničavanju ekonomskih sloboda jest da je ideja ograničavanja ekonomskih sloboda, odnosno povećanje razine kontrole nad gospodarstvom usko povezano uz ideju demokratičnosti i demokratske kontrole nad ekonomskim procesima. Temeljna misao ove linije argumentacije jest kako su ekonomski procesi, upravo zbog svoje važnosti u životu pojedinaca, nešto što ne treba prepustiti stihiji slobodnog tržišta, već nešto nad čime treba uspostaviti demokratski sustav kontrole. Na taj način osigurat će se očuvanje korištenja moralnih moći građana, koji će demokratskim putevima odlučivati o svojoj sudbini, te će se postići veća sigurnost i pravednost sustava, pogotovo za pripadnike onog dijela populacije koji u ekonomskoj kooperaciji sudjeluju s najmanje uspjeha, što može kompenzirati i u moralnom smislu nadjačati određene negativne posljedice, poput usporavanja ekonomskog razvoja i

proizvodnje materijalnih doabra. Tomasi anticipira ovaj odgovor, te nudi protuargumente, pokazujući kako demokratska kontrola u stvarnosti možda i nije odgovorajući supstitut ekonomskim slobodama:

„I invite readers, whatever their profession, to ask whether they would forego greater wealth for greater political control of their workplaces. For many professors, a general reduction in social wealth would mean not only lower salaries but also fewer opportunities to attend scholarly conferences, less research support, fewer scholarships for graduate students, more time spent grading student papers, diminished access to the work of others, slower computers, and so on. Personally, I would not accept such sacrifices for the opportunity to have longer and more frequent department meetings.“ (Tomasi, 2012., str. 144)

Zahtjev za većom razinom kontrole nad tržišnim procesima počiva na ideji tržišnih nesavršenosti ili tržišnih 'kvarova' ('market failure'), situacija u kojima tržište ne daje rezultate koje to predviđa idealizirana ekonomska teorija, i koja često pogađa najsiromašnije slojeve društva i onemogućava njihovo ravnopravno sudjelovanje u društvenoj kooperaciji. Nudeći alternativu u snažnijoj središnjoj vlasti i većoj kontroli nad tržišnim procesima, taj zahtjev zanemaruje jednu drugu činjenicu, onu o vladinim nesavršenostima ili vladinim 'kvarovima' ('government failure'), empirijskom fenomenu u najmanju ruku jednako prisutnom i dokumentiranom kao i njenom tržišnom ekvivalentu. Tomasi nudi jedan od oblika vladinih 'kvarova', posebno vezan i osjetljiv na ideju demokratske kontrole tržišnih procesa. Osim opasnosti prinude većine nad manjinom, poznate brige demokratskog načina odlučivanja, javlja se i problem prinude manjine nad većinom, tzv. 'fenomenom koncentrirane dobiti i disperziranih troškova':

„(...) any proposed change within a system of social rules typically affects the interests of certain groups of citizens more than it affects the interests of citizens in the majority. Because small groups face low organization costs, this asymmetry distorts the outcomes of collective decision making. Philosophers sometimes worry that in democracies the majority (or the wealthy) can exploit the minority. In practice, the opposite often occurs.“ (Tomasi, 2012., str. 150)

Ovaj problem moguće je pojasniti jednostavnim primjerom funkcioniranja tržišta i intervencije središnje vlasti. Zamislimo skupinu proizvođača nekog dobra, na primjer proizvođača dječjih igračaka koji djeluju unutar neke nacionalne ekonomije. Budući da djeluju na geografski i politički ograničenom području, cijena njihovog udruživanja u strukovnu udruhu nije velika, a korist od razmjene iskustava i znanja lako može nadmašiti tu cijenu. Njihova je proizvodnja stabilna i tržište za njihove proizvode je donekle sigurno. U jednom se trenutku na tržištu pojavi strani proizvođač, koji nudi igračke relativno jednake kvalitete po nižoj cijeni i jedan dio kupaca odluči svoje povjerenje povjeriti novom proizvođaču te kupiti njegove proizvode. S obzirom na interese domaćih proizvođača, i njihovu nisku cijenu udruživanja, može se očekivati da će ta skupina udružiti dio svojih resursa kako bi svojom moći i lobiranjem utjecala na demokratski proces reguliranja ovog dijela tržišta. S druge strane, cijena udruživanja kupaca mnogo je veća, a njihov pojedinačni interes po ovom pitanju mnogo manji nego pojedinačni interes proizvođača igračaka, te će vjerojatno propustiti utjecati na uređenje zakonskog okvira vezanog uz ovo pitanje. Vjerojatni rezultat bit će podizanje barijera stranom proizvođaču, što će u konačnici rezultirati većom cijenom proizvoda, a time i manjim ukupnim bogatstvom populacije u danom

vremenskom trenutku (razlika u cijeni jest ušteda kod kupaca: ušteđenim novcem mogli bi se kupiti neki drugi proizvodi i poticati neka druga proizvodnja.) Dodatno, proizvođači će izbjeći nužnost reformi svojeg poslovanja i prilagodbu novim tržišnim uvjetima, čime stagnira ekonomski razvoj.

Sličan problem javlja se u mnogim situacijama; kod donošenja legislature vezane uz neko područje često se traži mišljenje stručnjaka, no ti su stručnjaci po definiciji vezani uz to područje i u njemu redovito imaju neki svoj interes koji su skloni zaštititi. Čest je primjer podizanja barijere za ulazak u pojedina zanimanja ili pružanje pojedinih usluga kroz obvezna licenciranja, visokim zahtjevima po pitanju stupnja obrazovanja, reguliranjem cijena usluga, zahtjevom za članstvom u obveznim strukovnim udruženjima itd. Što je viša cijena ulaska u status ponuđača neke usluge, to je broj onih koji tu uslugu nude manji, a time i potražnja za njihovim vještinama i znanjima veća. Opravdanja za takve tipove regulacije su naravno raznolika (sigurnost i kvaliteta usluge, ugled struke itd.) no teško je ne uočiti vezu između utjecaja neke interesne skupine na demokratske procese i benefita koji ta interesna skupina stječe.

Ukazujući na nedostatke alternative tržišnim procesima, Tomasi ipak nije adekvatno odgovorio na problem 'tržišnog kvara'. Činjenica da tržišni procesi koji počivaju na ekonomskim slobodama ne daju uvijek idealne ili željene rezultate, i time odstupaju od liberalnog ideala, unosi bitno ograničenje prava vlasništva i jasno odvaja Tomasijev projekt od libertarijanskih filozofsko političkih teorija. Najjasnija formulacija razlikovanja Tomasijeve tržišne demokracije i libertarijanizma, jest njegovo odbacivanje prava vlasništva kao moralnih apsoluta:

„Property rights are component parts of a multifaceted, liberty protecting scheme. Like freedoms of speech and religion, the economic freedoms of citizens merit foundational protection. Property rights, while basic, are not moral absolutes.“ (Tomasi, 2012., str. 13)

Dodatno naznačujući ovu važnu razliku, Tomasi podsjeća na ideju vodilju koja stoji iza koncepta 'osnovnih sloboda':

If strict libertarians see property rights as moral absolutes, market democracy does not think of the economic liberties this way. Market democracy sees the economic liberties of capitalism as working along with the other basic rights and liberties, together functioning as a fully adequate scheme of rights and liberties. Fully adequate to what? Adequate to securing social conditions in which citizens with diverse personal interests and values can exercise their moral powers of citizenship. (Tomasi, 2012. str. 80)

Kao ni ostala prava i slobode sa popisa osnovnih sloboda, tako ni prava vlasništva nije apsolutno. Kao što sloboda govora može biti ograničena kada taj govor nije posvećen upotrebi i poštivanju moralnih moći građana, kao što je riječ sa govorom mržnje, tako i prava vlasništva mogu biti ograničena kada regulativni ideal zahtijeva takvo ograničenje. Osnovne slobode moraju djelovati sinergijski, i biti uklopljene u koherentnu shemu. Sa ekonomskim slobodama to je čest slučaj; religijske slobode primjerice od malog su značenja ako religijska zajednica nema ekonomsku slobodu djelovanja i ne posjeduje kapitalna dobra koja omogućuju njen rad, skupina čiji bitan dio uvjerenja čini posvećenost komunističkim idealima teško će upotrebljavati garantiranu slobodu savjesti i udruživanja te urediti svoju

zajednicu baziranu na komunističkom idealu ako pri tome nemaju mogućnost kontrolirati određena sredstva za proizvodnju i kapital potreban da se takva zajednica formira. Navedene slobode često ostaju na razini 'negativnih sloboda' s velikim teškoćama u pokušaju njihovih konzumiranja u konkretnim akcijama, kada nisu dio adekvatne sheme sloboda kojima pripada i ekonomska sloboda:

„A robust system of economic liberty—regarding ownership and working—can assist people in making the most efficient use of dispersed knowledge for productive purposes. Economic liberties are “enabling devices” that allow diverse social interests to be peacefully coordinated without recourse to coercive, collective procedures. Property rights can provide bases of resistance against corrupt and oppressive uses of political power. The economic liberties are also linked strongly to many other basic rights, in the sense that “blocking them substantially blocks important parts of other liberties that are widely accepted as basic” (for example, economic liberty is linked to freedoms of religion, communication, association, movement, as well as political liberty).“ (Tomasi, 2012., str. 75)

Kako bi shema osnovnih sloboda uspješno djelovala u smjeru poštivanja ideala društva koje tretira svoje građane kao slobodna i jednaka moralna bića, često je potreban 'fine tuning' na razini, konkretnog zakonodavstva ili sudske prakse. Tomasi eksplicitno potvrđuje mogućnost i potrebu regulacije i ograničenja prava vlasništva:

“So too, according to market democracy, the basic economic liberties of individual citizens, such as their right to amass private property or to enter into economic contracts, may properly be regulated and limited in order to maintain other basic liberties. Economic liberties have a range of

applications, and some parts of that range may be more essentially linked to self-authorship than other parts”. (Tomasi, 2012., str. 80)

Kako bi dodatno specificirao proceduru opravdanog ograničavanja ekonomskih sloboda i prava vlasništva, Tomasi uvodi ideju 'ranga samo-autorstva' ('range of self-authorship) koja kreira prostor pravednoj intervenciji države u ekonomska pitanja i daje ujedno daje evaluativni standard opravdanosti te intervencije:

„The idea of a range implies a set of parameters, or boundaries, on any candidate set of institutional forms. At points below the lower parameter, we might say, the state intrudes so little in the economic realm that the conditions needed for the exercise of responsible self-authorship are not achieved. At points above the upper parameter, the state intrudes so much that it truncates the activities of self-authorship.“ (Tomasi, 2012., str. 82)

Postoje dakle očite situacije u kojima društvo čini premalo u ograničavanju ekonomskih sloboda, a te se situacije očituju u činjenici da su neki građani onemogućeni u vođenju smislenog života i upotrebi svojih moralnih moći²; s druge strane, ona svojim postupcima i ekscesivnim uplitanjem s ciljevima koji nisu usmjereni liberalnom idealu ograničava ekonomsku slobodu te time direktno, a često i indirektno svojim lošim politikama, korupcijom, prevladavajućim partikularnim interesima i gušenjem ekonomske aktivnosti i proizvodnje dobara, znatno umanjuje prilike građana da koriste svoje moralne moći. Gornja i donja granica ranga ekonomske intervencije dio su istog opravdanja:

² Izvršnu obradu ove teme ponudio je Jonathan Wolff prezentirajući svoj concept očitih nepravdi ('manifest injustice') u kojima društvo/država propušta neke svoje građane tretirati kao slobodne i jednake ostavljajući ih (ili stavljajući?) u bezizlaznim životnim situacijama. Vidi Wolff, 2015.

„After all, the same reasons that market democracy uses to justify the social safety net also justify the market democratic position against the pervasive encroachments on economic liberty allowed by high liberals such as Rawls.“ (Tomasi, 2012. str. 85)

2.2. Političke slobode

U prethodnom poglavlju predstavljani su neki od razloga zbog kojih ideja tržišne demokracije oprezno pristupa pitanju državne intervencije i ograničavanju ekonomskih sloboda. Te razloge možemo podijeliti u dvije kategorije: (i) direktni – povećanjem kontrole države nad ekonomskim dobrima, smanjuje se razina individualne kontrole nad ekonomskim dobrima (porez na dohodak ili porez na potrošnju smanjuju količinu dobara koja je pod kontrolom građana). Budući da su, po pretpostavci, građani najbolji 'sudac' upotrebe vlastitih resursa (oni su ti koji imaju primarno pravo kreirati i slijediti vlastite životne planove), opravdanje za takve postupke leži na zagovornicima tog tipa državne intervencije. (ii) indirektni – iako državna intervencija može biti opravdana, određena teorijska saznanja pokazuju da je mehanizam državne intervencije često u opasnosti da odstupa od proklamiranog ideala i podlijegne partikularnim interesima koji poništavaju prvotno opravdanje intervencije. Ovu opasnost prepoznaje i Rawls pišući:

„the effects of injustices in the political system are much more grave and long lasting than market imperfections. Political power rapidly accumulates and becomes unequal; and making use of the coercive apparatus of the state and its law, those who gain the advantage can often assure themselves of a favored position.“ (Rawls, 1999., str. 199)

Za Rawlsa, s obzirom na ovu opasnost, potrebno je osigurati 'pravičnu vrijednost političkih sloboda', i to je najbolje činiti regulirajući nejednakosti u društvu koje mogu dovesti do ovih distorzija u pravednom sustavu. Tomasi dijeli prvotnu Rawlsov zabrinutost, i slaže se s potrebom stavljanja posebnog naglaska na ovo pitanje, upravo zbog toga što je ono vezano uz stabilnost cijelog sustava i očuvanja cjelokupne sheme osnovnih sloboda.

„However, justice as fairness sees the political liberties as being unlike all the other basic liberties in this regard. The political liberties have a special status. Let's say that the worth of a liberty to people increases if they can more fully express themselves or make their mark in the world in the domain of that liberty. (...) Inequalities in political power expose some citizens to domination by others. Inequalities in the worth of citizens' political liberties pose a particularly immediate threat to the status of citizens as free and equal cooperators.“ (Tomasi, 2012., str. 181)

No, uzrok ovog problema Tomasi vidi u širenju sfere političkog odlučivanja na ekonomska pitanja, odnosno na širenje domene ekonomske atkivnosti države, pri čemu se poziva na određena teoretska saznanja:

„One of the central findings of public choice economists is that there is a strong link between the amount of money attracted to political processes and the economic value of the issues under political discussion.“ (Tomasi, 2012., str. 184)

Na tragu ovih saznanja moguće je kritizirati socijal-demokratsku strategiju rješavanja ovog pitanja, pokazujući kako je rješenje koje ona nudi zapravo dio inicijalnog problema koji pokušava riješiti:

„The social democratic strategy for realizing fair political equality generates a feedback problem. The more significant the economic issues that such regimes place on the legislative agenda, the more significant the exposure of their citizens to the danger of political domination. To prevent this domination, social democratic regimes seek to equalize wealth by placing further economic issues on the legislative agenda, thus further exposing their citizens to the danger of political domination.“ (Tomasi, 2012., str. 84)

Rješenje koje Tomasi nudi kreće se obrnutim putem; umjesto da se korupcija u političkom odlučivanju pokušava iskorijeniti stavljajući veću važnost na političko odlučivanje, što generira dodatne poticaje da se taj proces pokuša korumpirati, potrebno je smanjiti ulogu političkog odlučivanja i mogućnost stjecanja materijalne koristi od istog. čime će poticaj za korupcijom biti manji a građani sigurniji od negativnih utjecaja političke dominacije. To je moguće učiniti upravo snažnom zaštitom ekonomskih sloboda i smanjivanjem uloge države u ekonomskim procesima:

„Free market fairness takes a different approach to fair political equality. Instead of focusing on legislative programs, it directs regimes to protect citizens from the dangers of political domination by addressing the fair value of the political liberties requirement at the constitutional level. Free market fairness affirms a thick conception of private economic liberties as basic rights. As a result, market democratic regimes restrict the range of economic issues that are allowed onto the political agenda. In this way the constitutional structure of market democracies limits the ability of any group of citizens to dominate any other.“ (Tomasi, 2012., str. 183)

2.3. Jednakost šansi

Slijedeći Rawlsova načela pravednosti, Tomasi također vidi pravičnu jednakost šansi ('fair equality of opportunity', skraćeno FEO) kao važnu komponentu pravednosti društvenih institucija, leksički podređenu osnovnim slobodama, no uklopljenu u međusobno podupiruću strukturu načela koja osiguravaju društvenu pravednost. Kao i osobne slobode, pravična jednakost šansi dio je pravičnog sustava kooperacije:

„The requirements of fair equality of opportunity (FEO) are developed from the idea of society as a fair system of cooperation over time. Within such a system, citizens are committed to respecting the dignity and autonomy of one another, even in the face of the many differences of talent and ambition that inevitably exist among them. They are committed, that is, to fairness.“ (Tomasi, 2012., str. 174)

Tomasijeva je strategija dostizanja ovog ideala, kao i u slučaju ostalih načela, različita od Rawlsove, i oslanja se na tržišne mehanizme potpomognute snažnim naglaskom na ekonomske slobode. Njegova je slika ponovno više usmjerena na dinamiku sustava, odnosno na tendenciju sustava da kreira brojnost i raznovrsnost šansi koje građanima omogućuju da upotrebljavaju svoje moći, prije nego na statičnu sliku koja se bavi distribucijom šansi u određenom sustavu. Stoga je i njegova mjera jednakosti šansi ponešto drugačija:

„However, as emphasized by free market fairness, FEO requires that we evaluate rival regime types not simply on their ability to deliver particular goods, however vital those goods might be. FEO requires that we evaluate candidate regimes on their ability to deliver the morally requisite

opportunities. The quality of opportunities available to people is always a function of two properties: (1) the abilities of the people and (2) the quality of the positions on offer.“ (Tomasi, 2012., str. 179)

Uzmimo za primjer neku domenu ljudske aktivnosti koju možda nije uputno smatrati ključnim pokazateljem pravednosti nekog sustava, no ipak u stvarnom svijetu igra značajnu ulogu u životnim planovima i vrijednosnim sustavima mnogih ljudi. Sport se obično smatra vrstom razonode ili hobija, međutim mnogi će sportaši, kako profesionalni tako i rekreativni spremno reći kako ne mogu zamisliti svoj život bez sporta, i kako sport predstavlja važan dio njihove osobnosti i poimanja sebe, te generira sigurnu točku i izvorište njihovog samopoštovanja. Dakle pravična jednakost šansi zahtijevat će da svaki građanin ima jednaku šansu biti sportaš, odnosno smatrati sebe sportašem (radi jednostavnosti primjera uzmimo pretpostavku da je pristup drugim aktivnostima sličnog ranga, dakle onima koje se smatraju hobbijem ili razonodom, svima iz nekog razloga ograničen) . Na razini sportske politike neke zemlje, oni naklonjeni socijalno-demokratskim interpretacijama liberalnih ideala vjerojatno će materijalno stimulirati postojeće sportske saveze da otvore veći broj mjesta na kojima građani mogu participirati u određenim sportovima. To će društvo biti bogato nogometnim i košarkaškim klubovima, i prilikama za usavršavanje u vještini nogometne i košarkaške igre. Tomasijeva tržišno-demokratska strategija prepustit će građanima resurse i odluku o vrsti sporta u kojem žele participirati i načinu na koji se žele organizirati, uz moguću pomoć (npr. vaučerima za sport) u pristupu onima koji su u najgoroj materijalnoj situaciji. To će društvo možda imati lošu nogometnu i košarkašku reprezentaciju, ali će imati veći broj igrača bridža, curlinga, badmintona, aikidoa i šaha. Jednakost šansi bit će dostignuta raznolikošću i brojnošću prilika koje

omogućuju građanima kreiranje i slijeđenje svojih idiosinkratičnih životnih planova po pitanju bavljenja sportom. Dakle naglasak je na prilagodljivosti i osjetljivosti sustava na različitosti te dinamici stvaranja šansi, a ne na pokušajima da se uspostavljena struktura učini što dostupnijom svima:

According to free market fairness, the aim of a liberal society is not simply to create a situation in which people compete on an even footing with others. Rather, the aim is to create a social world in which the moral powers of all citizens can be best stimulated and developed. A society reaching for that high goal requires a basic structure of a very special sort. The basic structure must be capable of generating a range of social positions that might give full play to the creative capacities of citizens living within a system of free institutions. (Tomasi, 2012., str. 179)

Drugim, ekonomskim riječima, naglasak je na ponudi a ne samo na potražnji, te na većoj involviranosti građana u samom kreiranju pozicija i donošenja osobnih odluka o strukturi društvenih pozicija:

Instead of collectivizing decisions, the market democratic strategy is to create systems with the maximum number of decision points. By increasing choice and empowering people to make use of local information available only to them, such regimes aim to encourage innovation and improve performance on the part of the providers. (Tomasi, 2012., str. 177)

Naravno, kao i u slučaju ekonomskih procesa općenito, postoji domena u kojoj je državna intervencija opravdana i nužna, kao što je to u klasičnim primjerima školstva i zdravstva, koje smatramo posebno važnim i spremni smo ih često braniti

čak i paternalističkim argumentima. Tomasi također prepoznaje ulogu vlade u osiguranju ovih usluga bez kojih je teško postiću pravičnu jednakost šansi u društvu, no ponovo se bitno oslanjana tržišnu logiku:

Democratic limited government regimes might include more collective plans for the provision of health care. For example, they might offer tax incentives to encourage citizens to purchase health insurance, preferably from competing private firms but possibly from firms that receive some public funding as well. (Tomasi, 2012., str. 178)

Kao i kod pitanja osobnih sloboda i uvjeta njihove upotrebe, kombinacija oslanjanja na tržišne mehanizme koji počivaju na ekonomskim slobodama, i jasno definirana, limitirana uloga središnje vlasti, smatra Tomasi, uspjeva pokazati kako je tržišna demokracija sustav koji je istinski posvećen kreiranju šansi za sve građane, a posebno one koji su u najgoroj poziciji:

„The aspirations of market democracies to increasing wealth is paralleled by the greater aspirations of such regimes to offer their citizens a more diverse and desirable range of employment opportunities—as required by free market fairness. Whether we consider factors on the demand side—such as their arrangement for the provision of quality medical care and schooling—or if we consider factors on the supply side—such as arrangements for the creation of diverse and desirable positions—market democratic regime types can make a strong claim to maximize the opportunities of the worst-off class of citizens over time.“ (Tomasi, 2012., str.180)

2.4. Princip razlike

Princip razlike ('difference principle', skraćeno 'DP') dio je Rawlsovog drugog načela pravednosti, posebno posvećen položaju onih koji su u najgoroj poziciji u društvu. Prema tom principu, društvene i ekonomske nejednakosti trebaju biti uređene na način da idu u korist najslabije stojećim članovima društva. (Rawls, 1999., str. 53) Tomasi smatra kako je njegov sustav tržišne demokracije posvećen i ovom idealu, čak i u njegovoj snažnijoj formulaciji:

„First, the DP says that a system of institutions that generates gains to the wealthy is permissible only if that system generates gains for the poor as well. Second, and more strongly, the DP requires that we maximize the gains to the least well-off.“ (Tomasi, 2012., str. 168)

Kao i socijal-demoratkksi režimi liberalne provenijencije, i tržišna demokracija može uključivati vladine programe posvećene posebnoj brizi za loše-stojeće članove društva:

Like social democratic regimes, market democratic regimes can include a constitutional guarantee of a basic income or safety net. (Tomasi, 2012., str. 169)

No, temeljna strategija implementirana u društveni sustav, koja najbolje iskazuje brigu i posvećenost slabijestojećim članovima i skupinama u društvu, oslanja se na tržišnu strategiju i ekonomske slobode. Ne isključujući ulogu države u ovom procesu, Tomasi ističe kako je ekonomski rast temeljen na snažnoj tržišnoj aktivnosti najbolji lijek za siromaštvo, neimaštinu i ekonomsku isključenost

pojedinaca i skupina. Ono što danas možda najbolje svjedoči ovoj tvrdnji i ide u prilog Tomasijevoj tezi jest proces globalizacije koji, liberalizacijom trgovine i kapitalnih tokova, te brzim transferom tehnologije, omogućava ubrzani ekonomski razvoj zemljama 'trećeg svijeta', znatno pomažući u njihovoj borbi sa siromaštvom i neimaštinom. Tomasi sumira svoju tržišno-demokratsku strategiju:

„Market democratic regimes seek to improve the condition of the least well-off by a strategy of wide private economic liberty, limited government, rapid economic growth, and by guarding the space within which a vibrant civil society might develop and grow. A strong and active government is vital to a well-functioning market democracy. Along with securing the civil and political liberties of citizens, market democratic regime types rely upon the state to refine and protect property rights, provide for the common defense, and provide for a small number of genuinely public goods. In their various ways, market democratic regime types seek to create an environment in which human industry, creativity, and ambition can be unleashed in a way that is maximally beneficial to all.“ (Tomasi, 2012., str. 170)

Treba upozoriti kako mnogi kritičari ekonomskog rasta kao ekstrinzične vrijednosti vrijednosti upozoravaju na rastuću nejednakost kao popratnu pojavu, a koja može utjecati na društveni aspekt principa razlike, čineći da društvena pozicija najslabije stojećih ne slijedi njihovu ekonomsku poziciju. Tomasi u neku ruku reducira društveni status na ekonomski, barem kada je 'princip razlike' u pitanju, što vjerojatno neće zadovoljiti neke kritičare ove interpretacije:

Rather than seeing the disadvantaged as passive beings requiring aid, the market democratic approach seeks to make such people partners in the solution to the problem of poverty. Market democratic regimes pursue a highgrowth policy that seeks to maximize the wealth personally controlled

by representative members of the least well-off class of wage laborers.
(Tomasi, 2012., str. 173)

3. Poredak javnoga uma

U ovom poglavlju pokušati ću predstaviti i evaluirati poziciju suvremenog filozofa politike Geralda Gausa, fokusirajući se prvenstveno na njegovo recentno djelo *The Order of Public Reason : A Theory of Freedom and Morality in a Diverse and Bounded World* (skraćeno *OPR*) iz 2011. godine. Kako je riječ o izuzetno kompleksnom i bogatom filozofskom dostignuću (s ovom se konstatacijom eksplicitno slažu filozofi različitih filozofskih gledišta koji su recenzirali/kritički se osvrnuli na spomenuto djelo) koje svoju inspiraciju pronalazi u mnoštvu raznovrsnih filozofskih i intelektualnih tradicija³, ozbiljan analitički angažman sa svim Gausovim argumentativnim koracima, te vrlo živom i plodnom slijedećom raspravom, zasigurno je pothvat koji prelazi okvire, interese i temeljnu intenciju ovoga rada, a vrlo vjerojatno i kognitivne kapacitete kojima trenutno raspolazem. Stoga uvodim neka ograničenja; prikaz Gausove pozicije fokusirat će se na ono što vidim kao ključne i određujuće momente njegove argumentacije, a evaluacija će se odvijati prvenstveno unutar već naznačenih vidika središnje teme ovoga rada – evaluiranje 'javnoumaškog' pokušaja sinteze dvaju suprotstavljenih struja unutar tradicije liberalne političke teorije.

Središnja namjera Gausovog djela *OPR* jest:

„to provide a general account of social morality that reconciles freedom and the demands of public order in a society in which individuals, exercising their reason about the best thing to do, deeply disagree“ (Gaus, 2011., str. 2)

³ „We will draw on game theory, experimental psychology, economics, sociological theories of cultural evolution, theories of emotion and reasoning, axiomatic social choice theory, constitutional political economy, Kantian moral philosophy, prescriptivism, and the concept of reason and how it relates to freedom in human affairs.“ (Gaus, 2011., xv)

Predmet Gausovog filozofskog istraživanja je dakle ono što on naziva *društveni moral*; pretpostavke od kojih polazi odnose se na subjekte *javnog poretka* – oni su *slobodni (i jednaki)* te iskazuju *duboko neslaganje* (dakle neslaganje koje nije tek pukom neslaganje, tj. rezultat je prethodećih procesa upotrebe razuma) na pitanje '*što je najbolje činiti?*'.

3.1. Društveni moral

Društveni moral Gaus definira na sljedeći način:

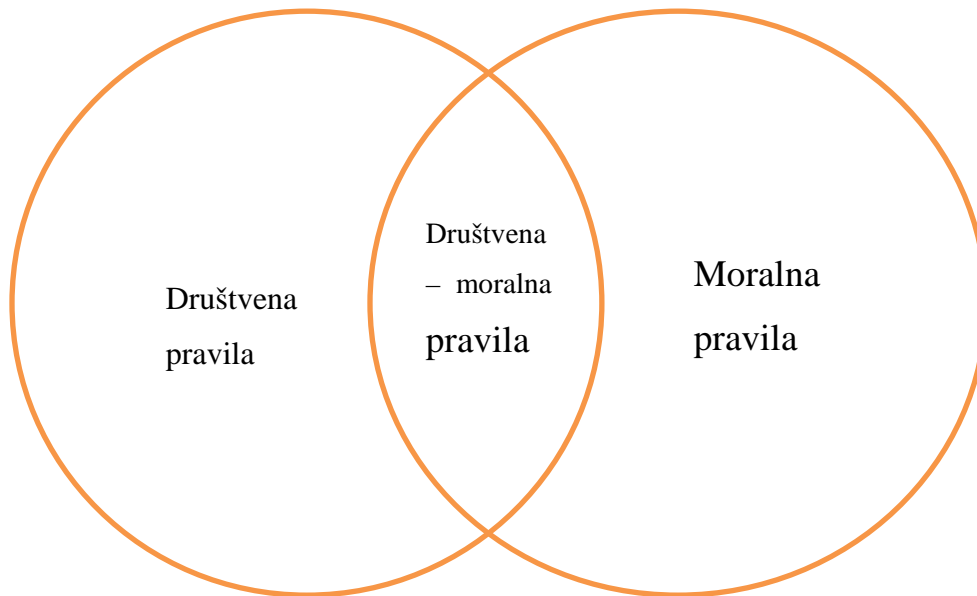
„social morality ... (is) the set of social-moral rules that require or prohibit action, and so ground moral imperatives that we direct to each other to engage in, or refrain from, certain lines of conduct“ (Gaus, 2011., str. 2)

Riječ je dakle o skupu društvenih – moralnih pravila na koja se članovi društva pozivaju kada jedan drugom upućuju zahtjeve usmjerene na njihovo ponašanje. Treba primijetiti kako je riječ od podskupu moralnih pravila, i to onom podskupu moralnih pravila koji ima društveni karakter, tj. čija je zadaća regulirati međusobne interakcije članova društva. Također valja primijetiti i da je ovdje riječ o podskupu društvenih pravila, i to onom podskupu koji sadrži društvena pravila koja se mogu obilježiti kao moralna. Gausovim riječima, da bi pravila iz skupa društvenih pravila mogla biti obilježena kao moralna, ona moraju:

„in some way be verified from the requisite moral point of view.“ (Gaus, 2011., str. 3)

Možemo dakle reći da su društvena – moralna pravila ona pravila koja se nalaze u presjeku dvaju skupova, skupa društvenih pravila i skupa moralnih pravila. (Dijagram 1)

Dijagram 1: Skup društvenih – moralnih pravila

Ključna karakteristika društvenih – moralnih pravila, njihova je funkcija. Nastavljajući se na filozofsku tradiciju, Gaus opservira:

„certainly one of the things morality must do is allow us to live together in cooperative, mutually beneficial, social relations“ (Gaus, 2011., str. 4) ⁴

⁴ Postoje određene nepreciznosti kod Gausa u korištenju termina moralno i društveno – moralno koje mogu biti izvor važnih prigovora njegovoj teoriji. Držim da je plauzibilno, a svakako naklonjeno, u ovom slučaju, kao i drugdje u djelu gdje distinkcija nije eksplicitno nazačena, interpretirati moralno kao da piše društveno – moralno; na istoj stranici Gaus piše: „Crucial to this tradition is the more modest claim that a necessary function of one type of moral practice (i.e., social morality) is that it serves these social purposes“ (Gaus, 2011., str. 4)

Gaus nudi i snažniju formulaciju funkcije društvenih - moralnih pravila, prema kojoj društveno – moralna pravila ne samo dopuštaju već i pružaju uvjete, odnosno omogućuju socijalnu kooperaciju kreirajući okvir u kojem se ona odvija:

„social-moral rules both provide the conditions for the successful pursuit of these (personal) ideals and simultaneously constrain our choices about how to pursue them“ (Gaus, 2011., str. 4)

Kako bi opis teorijskog krajolika u kojem Gaus boravi pri svojoj eksplikaciji bio zaokružen, potrebno je dati opis skupa društvenih pravila i skupa moralnih pravila, čiji presjek čini skup društvenih – moralnih pravila. Gausov prikaz pravila, njihove evolucijske pozadine i odnosa sa racionalnošću, te uloge u ljudskim životima vrlo je kompleksan, no za grubu skicu društvenih pravila poslužit će sljedeći citat u kojem se definiraju (mogući) članovi skupa društvenih pravila:

„Moral rules, customary rules, social norms, social mores, and in some societies the rules of etiquette all qualify as social rules.“ (Gaus, 2011., str 122)

Ono što je pak zajedničko svim društvenim pravilima jest da postoje kao društvena činjenica, dakle u određenoj skupini ona su generalno prepoznata kao pravila koja reguliraju međusobnu interakciju te ih članovi uglavnom slijede:

“The rules of justified social morality, if they are to be a de jure authority that structure human interaction and so provide the grounds of a society of morally free persons, must also be social rules: they must in some sense exist.” (Gaus, 2011., str 165)

Prikaz seta moralnih pravila još je kompleksniji (i Gaus ih spominje sa skepsom); postoje pravila koja jesu moralna no leže van presjeka društvenih – moralnih pravila:

Much of what we call “ethics” – including visions of the good life and conceptions of virtue and vice – lies outside social morality so understood.”
(Gaus, 2011., str 2-3)

Gaus svakako dopušta različitu narav tih pravila, pa tako i sliku koja uključuje moralni realizam:

“Morality, they may say, simply is. It concerns only a certain sort of authoritative fact about the way we must act; it is not a way in which we seek to ensure that certain jobs necessary to human social life will be accomplished in a manner which respects the moral freedom of all. Now there may be such facts, and perhaps there is “normativity” to which these facts give rise, that are recognized by some. But surely that cannot be the whole story of morality, or even I think the really important part.” (Gaus, 2011., str. 176)

Ovakav prikaz skupa društvenih i moralnih pravila svakako jest kontroverzan, što su primijetili i neki komentatori i kritičari Gausovog djela⁵. Problematičnom se čini tvrdnja o dvostrukoj naravi društvenih – moralnih pravila, koja su prema Gausu istovremeno i pozitivna i normativna, tj. dio su nekog postojećeg sustava društvenih pravila a također imaju i moralni karakter, tj. opravdana su s pozicije morala. Kakvu ulogu, pitaju se kritičari, ima moralno opravdanje pozitivnih pravila,

⁵ Vidi Bistagnino, 2013., Enoch, 2013.

ako su ta pravila već prihvaćena u društvu i društvo ih slijedi; također, čini se nevažnim za pravila koja su moralno opravdana jesu li ona ili nisu dio pozitivnog sustava pravila: čim su moralni opravdana, ona su ispo facto normativna. Miješanjem ili konjunkcijom ovih dvaju kategorija Gaus se opasno približava počinjenju naturalističke pogreške, što je posebno vidljivo u njegovom inzistiranju na pozitivnom sustavu pravila kao ishodišnom točkom našeg moralnog rezoniranja:

“Unless our analysis of “true morality” connects up with what actual agents see as morality, our philosophical reflections will not address our pretheoretical worries.” (Gaus, 2011., str. 174)

Iako je riječ o kompleksnoj raspravi s dugom filozofskom poviješću u kojoj je teorijski oprez uvijek dobrodošao, držim kako ove kritike Gausovog projekta ne predstavljaju odlučujući udarac njegovoj teoriji. Štoviše, držim da je Gausova ideja normativnosti koja uzima u obzir moralni status quo na pravom tragu. Možda je to najbolje pokazati indirektnim putem. Zamislimo trenutak u budućnosti moralne filozofije u kojem će se svi filozofi slagati oko odgovora na sva moralna pitanja. Nadalje, svi će ti odgovori slijediti iz koherentnog seta moralnih principa ujedinjenih u jednu moralnu teoriju koja će imati snažne i odlučujuće odgovore na sve upućene joj prigovore. Tu će teoriju nakon nekog vremena prihvatiti i internalizirati i svi moralni agenti, ona će biti implementirana u sva zakonodavstva svijeta. To će biti istinita moralna teorija, imati će normativnu snagu i njeni će zahtjevi biti opravdani.

Pitanje koje slijedi jest implicira li taj trenutak, i definitivno postojanje istinitog morala, da su svi normativni zahtjevi koji su do tada postojali bili lažni i neopravdani ? Znači li to da su sve moralne prakse do tada bile samo igre riječi a svi moralni agenti prije tog trenutka zapravo ne - moralni agenti ? Jesmo li zapravo svi mi dužni slijediti taj, istiniti moral, iako njegov sadržaj, načela i pravila još nikome nisu poznati ? Jesmo li normativno obvezani nepoznatim ? Prihvaćanje ove pozicije svakako mi se čini kontroverznije od prihvaćanja one Gausove. Iako možda teorijski nedorađena, njegova intuicija zahvaća jedan bitan segment našeg razgovora o moralu:

“This is certainly not to say that we seek a philosophical account of morality according to which all current beliefs about morality are confirmed, but our starting point must be what agents think they are doing when they judge and act morally – and our final destination cannot stray too terribly far from this.” (Gaus, 2011., str. 174)

Nužan uvjet (prave) normativnosti dakle jest dostupnost; nepoznato ne može zahtijevati u moralnom smislu. No dostupnost nije i dovoljan uvjet, daljnji zahtjev moralnog opravdanja (koji, vidjet ćemo, igra važnu ulogu u Gausovoj teoriji) iskazuje kritički stav moralnih agenata kao pojedinaca i kao zajednice prema pozitivnom moralu i otvara mjesta promjenama u svjetlu novih moralnih spoznaja ili promjene moralnog konteksta.

Ovako postavljena slika društvenog morala omogućuje razumijevanje načina na koji društveno – moralna pravila omogućuju koordinaciju i kooperaciju članova

društva. Na tim pravilima počiva autoritet zahtjeva koje pojedinci upućuju jedan drugome:

“Social morality is imperatival: it is the basis for issuing demands on others that they must perform certain actions” (Gaus, 2011., str. 6)

Zahtjevi koje pojedinci upućuju jedni drugima, a koji ne počivaju na društveno – moralnim pravilima, mogu se razumjeti kao autoritarni. Ti zahtjevi mogu biti nametnuti, provedeni silom ili jednostavno počivati na relaciji moći, jednako kao što društvena pravila mogu diskriminirati i biti na štetu nekih pojedinaca, skupine ili čak cijelog društva. Ovakvi primjeri odsustva moralnog elementa iz društvenih pravila, te posljedičnih autoritarnih zahtjeva koje pojedinci upućuju jedni drugima krše ideal shvaćanja svih osoba kao slobodnih i jednakih. Gaus nudi svoju interpretaciju tog ideala:

“The claim to freedom is not made in relation to the demands of morality but the interpretation of those demands by others. And that is why the idea of moral freedom is so intimately bound to moral equality; moral persons are all equally authoritative interpreters of the demands that morality places on one.” (Gaus, 2011., str. 15)

Autoritet zahtjeva jedne osobe drugoj opravdan je dakle ako se osoba kojoj se upućuje zahtjev, po pitanju interpretacije vlastite moralne dužnosti na koju se taj zahtjev poziva, tretira kao jednaka osobi koja zahtjev upućuje. Ideal društva slobodnih i jednakih, kako ga shvaća Gaus, odnosi se dakle na društveno – moralne prakse, stavljajući na njih određena ograničenja. Prikaz ograničenja, i njihovog

utjecaja na moralne prakse poput evaluiranja, odbacivanja, dopuna, izmjena i kreiranja društvenih - moralnih pravila, donosi sljedeće poglavlje.

3.2. Pitanje opravdanja

U prethodnom je poglavlju, između ostalog, bilo riječ o funkciji koju obnašaju društvena – moralna pravila; ona omogućuju društveni život, tj. društvenu kooperaciju. Način na koji to čine jest da daju određenu težinu, odnosno autoritet zahtjevima koje članove društva upućuju jedan drugome u pogledu njihovih akcija (ili suzdržavanja od akcija). Kako bi ti zahtjevi imali autoritet i omogućavali stvarnu kooperaciju koja se odvija u korist svih koji u njoj sudjeluju, tj. kako bi pozitivna, odnosno društvena pravila bila opravdana s pozicije morala, ona moraju počivati na razlozima koje svi na koje se ta pravila odnose mogu prihvatiti. Naći takva pravila u kontekstu razložnog pluralizma, središnji je zadatak javnoga uma. Ovu ideju sadrži Gausov ‘temeljni princip javnog opravdanja’ (‘Basic Principle of Public Justification’):

“A moral imperative “ ϕ !” in context C, based on rule L, is an authoritative requirement of social morality only if each normal moral agent has sufficient reasons to (a) internalize rule L, (b) hold that L requires Φ -type acts in circumstances C and (c) moral agents generally conform to L”
(Gaus, 2011., str. 263)

Uvjet (a) Gaus prepoznaje kao problematičan i posvećuje mu više prostora te se čini kako upravo o uspjehu tog uvjeta uvelike ovisi i uspješnost cijelog Gausovog projekta. Drugim riječima, središnje pitanje jest postoje li takva društvena pravila

koja, u uvjetima razložnog pluralizma svi moralni agenti imaju dovoljnog razloga prihvatiti. Korištenje termina ‘normalni’ nagovještava kako će za odgovor na ovo pitanje Gaus upotrijebiti određenu razinu apstrakcije, odnosno idealiziranja moralnih agenata pred kojima je zadaća odbacivanja ili prihvaćanja pravila. Idealizirane agente Gaus naziva ‘članovima javnosti’ (‘Members of public’) a ‘temeljni princip javnog opravdanja’ prevodi u ‘deliberativni princip javnog opravdanja’ koji glasi:

“L is a bona fide rule of social morality only if each and every Member of the Public endorses L as binding (and so to be internalized)” (Gaus, 2011., str. 267)

Pitanje razine idealizacije moralnih agenata u modelu također je jedna od važnih točaka Gausovog projekta, no to vrijedi i za ostale projekte u okviru političke filozofije javnog uma, kao i za političku filozofiju⁶ općenito. Distinktivno obilježje Gausovog pristupa jest pokušaj zadržavanja tj. prenošenja konteksta razložnog pluralizma u model. Čini se da je ovaj model ponešto realističniji od modela u kojem, primjerice, jedan racionalni agent lišen vlastitog sustava vrijednosti bira ili ocjenjuje najbolji sustav društvenih pravila. S druge strane, ova razina idealizacije čini problem izbora pravila složenijim, težim i neodređenijim. a ujedno se i udaljava od uvriježene ideje kako se rezoniranje o moralnim pitanjima treba odvijati iz što neutralnije perspektive. Svoje razloge za izbor ove razine idealizacije Gaus pojašnjava pokazujući kako je apstrahiranje od činjenice razložnog pluralizma izbjegavanje, a ne rješavanje početnog problema:

⁶ Jedna od često korištenih definicija političke filozofije jest da je politička filozofija zapravo opravdanje legitimiteta države. Ta definicija već implicira neku razinu idealizacije onih kojima se opravdava, budući da stvarno opravdanje svim subjektima državne vlasti nitko ne smatra zadaćom političkih filozofa.

“(…) is to ignore the motivating reason for the entire public reason project: because the use of our reason leads us to disagree on the relevant standards of evaluation we must discover what can be endorsed by the reason of all. To declare irrelevant to justification the evaluative standards on which we disagree is to ignore the problem, not solve it.” (Gaus, 2011., str. 360)

Iako dijele određena svojstva, poput želje da sudjeluju u kreiranju zajedničkih društvenih – moralnih pravila, njegovi ‘članovi javnosti’ dakle koriste različite evaluativne standarde pri ocjenjivanju prihvatljivosti predloženih ili postojećih pravila. Ti se različiti evaluativni standardi temelje na njihovim osobnim razlozima, koji su sastavni dio njihovih sustava vjerovanja. Ovaj model daje sljedeći rezultat:

“I hasten to add that this does not mean that when living under common rules a “reasonable” person will insist that the rules must be best from his evaluative viewpoint; we know that living with others involves accommodation to the fact that they have different standards, and we may have to accept that the justified rule is not the one we would have chosen if we were dictator.” (Gaus, 2011., str. 332)

Ovaj model implicira kako je agentu zapravo prihvatljiv veći broj pravila koja reguliraju određenu situaciju, i.e. sva ona koja nisu u grubom konfliktu sa njegovim sustavom vrijednosti, iako agent dana pravila rangira prema prihvatljivosti. Odustajanje od inzistiranja na najprihvatljivijem pravilu, svakako je posljedica spoznaje da će drugi agenti imati nešto drugačije odabire, te da je u takvom okruženju, po pretpostavci, svima važno postići dogovor oko seta pravila. Set pravila koja svi agenti ocjenjuju (više ili manje) prihvatljivima, tj. koji ne

sadržava pravila koje neki agenti ocjenjuju neprihvatljivima, Gaus naziva ‘društveno prikladnim setom’ (‘socially eligible set’). Koja će pravila društvo izabrati iz seta prikladnih pravila, i koju će proceduru i teoriju pri tome koristiti, tehničko je pitanje na koje je moguće dati različite odgovore (Gaus predlaže Pareto optimizaciju). Ono što je važno u ovom dijelu teorijskog prikaza jest da su izabrana pravila svima prihvatljiva, i kao takva mogu uspješno izvršavati svoju funkciju društvene koordinacije.

3.3. Nacrt sustava pravila

Do sada je bilo riječi o temeljnim postavkama i konceptima Gausovog projekta OPR, odnosno predstavljene su premise argumenta koji se koristi opisanom razinom apstrakcije agenata i procesa odabira društvenih – moralnih pravila. Ono što slijedi jest prikaz konkluzije tog argumenta: nacrt sustava pravila koja reguliraju društvenu interakciju članova društva. Prva razina apstrakcije naznačila je konture ‘društveno prikladnog seta pravila’, koji sadrži ona pravila koja svi ‘članovi javnosti’ imaju razloga prihvatiti. Ostaje pitanje odabira optimalnog seta, odnosno odabira nekog konkretnog sustava pravila iz ‘društveno prikladnog seta’. pri čemu Gaus koristi dodatna dva mehanizma.

Prvi mehanizam uključuje dodatnu razinu apstrakcije, koja kod ‘članova javnosti’ prepoznaje zajedničku činjenicu agencije; unatoč svojim razlikama u vjerovanjima, sustavima vrijednosti i evaluativnim standardima, svi ‘članovi javnosti’, tvrdi Gaus, sebe vide kao agente, tj. kao one koji upravljaju svojim djelovanjem:

“In pluralistic orders, in which identities and roles are constantly challenged and open to revision, even those who endorse tradition cannot help but see this as a choice of theirs – an exercise of their agency...The perspective of agency forces itself on us, and we are unable not to see ourselves as agents, whose actions are properly determined by our own deliberations.” (Gaus, 2011., str. 337)

Postoje određeni uvjeti koje ta vrsta argumenta mora zadovoljiti; prva dva odnose se na samu prirodu argumenta i njegovu uspješnost u davanju rezultata, dok je treći uvjet⁷ zapravo poveznica s početnim stanjem kao izvorom problema kojeg ova, druga razina apstrakcije pokušava riješiti. To su sljedeći uvjeti:

“(i) it must identify a common perspective that leads to consensus on certain evaluative standards; (ii) this common perspective must be a deep part of everyone’s system of evaluative standards; and (iii) when the abstraction is lifted, and the deliberators are aware of the full range of their evaluative standards, the conclusion reached via abstraction must not be overturned” (Gaus, 2011., str. 359)

Rezultat argumenta iz apstrakcije prema agenciji, u kojem ‘članovi javnosti’ evaluiraju prijedloge s obzirom na svoj status agenta, dat će, smatra Gaus, rezultate koji će se očitovati u setu prava koji funkcioniraju kao preduvjet uspješne agencije,

⁷ Ovaj svojevrsni proviso, i njegovu ulogu u idealnoj teoriji vrlo je dobro detektirao Schmidt: “The compliance problem is not the second step. It is not something to be set aside as a task for so-called nonideal theory, as if the degree of compliance were an exogenous variable that could be dealt with separately. The compliance problem is an integral part of the first step. When one chooses a set of rules, one gets a particular compliance problem and a particular pattern of compliance along with it. Therefore, we cannot begin to know whether instituting a given set of rules will be to our mutual advantage unless we know how bad its associated compliance problem will be.” (Schmidt, 2006., str. 183)

i kao njena zaštita. Taj set prava dio je klasične liberalne tradicije, i odnosi se na ‘negativne slobode’, a uključuje prava na slobodu misli, savjesti i djelovanja kao i zaštitu od nanošenja štete. Sva proširenja ovog seta vjerojatno ne bi ispunila treći uvjet uspješnosti argumenta, odnosno naišla na odobravanje osoba s različitim evaluativnim standardima. Gaus sumira na sljedeći način:

“Arguments from abstraction allow us to identify those core demands of agency itself, rights to freedom and protection from harm, manipulation, and invasion. In a society in which all are deeply committed to understanding themselves as agents with aims and reasons to act, these are the fundamental rights in the order of justification. They must be assumed as given when we grapple with further justificatory problems.” (Gaus, 2011., str. 386 – 387)

Sljedeći mehanizam koji koristi Gaus jest mehanizam koji naziva ‘prava nadležnosti’. U svojoj osnovi to je mehanizam koji rješava problem dogovora ‘članova javnosti’ indirektno, umjesto da inzistira na zajedničkoj delibraciji oko pravila, taj mehanizam usmjerava deliberaciju na ograničavanje sfere individualne nadležnosti u kojoj svaka osoba ima pravo djelovati bez potrebe opravdanja svog djelovanja drugim osobama, dok ih svojim djelovanjem moralno obvezuje. Gaus definira ‘prava nadležnosti’ na sljedeći način:

“Jurisdictional rights are individualized spheres of moral authority in which the rightholder’s judgment about what is to be done provides others with moral reasons to act. A regime of jurisdictional individual moral rights is thus a form of public justification – or perhaps it is better understood as a way to settle the problem of public justification in such a

way that in the future it is no longer a collective problem” (Gaus, 2011., str. 373)

Ovaj se argumentativni korak najviše bavi pitanjem prava vlasništva, budući da taj skup prava najviše utječe na ograničenje dosega prostora osobne slobode djelovanja, on određuje sredstva nad kojima osoba ima kontrolu tj. koja može upotrebljavati za ispunjenje svojih ciljeva, svrha, planova, želja, bez potrebe opravdanja svojih činova drugima itd.:

“To think about what sort of ownership is required to cope with the burdens of public justification, recall that given the problem of evaluative pluralism, we can see that each Member of the Public has a fundamental interest in instituting a system whereby the natural and social world is divided into different jurisdictions in which the evaluative standards of the “owner” – the rightholder – will be determinative.” (Gaus, 2011., str. 376 – 377)

Ovo pitanje u neku ruku jest nastavak rasprave o ‘pozitivnoj slobodi’ i tiče se i pitanja distributivne pravednosti, odnosno opravdanja određenih razina redistribucije, te je pitanje oko kojeg se vode najveći prijepori unutar liberalne tradicije. Gaus predstavlja poziciju klasičnog liberala koji će favorizirati snažna i široka prava vlasništva, te moguće argumente koji će ići u korist te pozicije unutar okvira filozofije javnog uma:

“Now the classical liberal Members of the Public are apt to hold that almost every redistributive plan or scheme of social justice is worse than no redistributive/social justice laws at all. It would seem that classically

liberal-inclined citizens will rank few if any redistributive laws as better than no laws at all, and so such laws will be excluded from the eligible set. Having secured the abstract right to property through some system of private rights, it would appear that the Public could not go on to institute a redistributive state". (Gaus, 2011., str. 521)

Ovaj argument međutim funkcionira i u ‘obrnutoj verziji’, u kojoj moralna razmatranja o distribuciji dobara prethode utemeljenju prava vlasništva, na način na koji to upozoravaju primjerice Nagel i Murphy:

“Private property is a legal convention, defined in part by looking at the tax system; therefore, the tax system cannot be evaluated by looking at its impact on private property, conceived as something that has independent existence and validity.” (Nagel, Murphy, 2004., str. 8)

Budući da je pitanje skupa vlasničkih prava, i pitanje redistribucije usko povezano i nerazdvojno, oni ‘članovi javnosti’ koji naginju ka egalitarnoj distribuciji zasigurno neće prihvatiti snažan i širok skup prava vlasništva koji uključuje i vlasništvo nad kapitalnim dobrima, zaštitu od oporezivanja, neograničeno pravo prijenosa dobara itd., te će imati razloga odbaciti ovaj prijedlog na temelju svojih razloga i predložiti neku drugu shemu prava koja će naginjati egalitarnijoj raspodjeli, na primjer onoj koja uključuje snažne redistributivne elemente. Taj prijedlog naizgled može klasičnim liberalima biti prihvatljiv, s obzirom da uključuje neki set prava vlasništva, u odnosu na alternativu tj. na situaciju u kojoj nema dogovora a posljedično i nikakvih prava vlasništva. Na ovu svojevrsnu ‘antinomiju’ Gaus daje sljedeći odgovor:

Property institutions that include significant redistributive elements certainly may be justified, but as they become increasingly coercive they are apt to be judged ineligible by those whose evaluative standards deem coercion to be a great cost, which can be justified only if it brings great benefits. A liberalism based on a commitment to public justification – a justificatory liberalism – leads ... to the more nuanced approach to legislation allowing that there are a number of tasks that government justifiably performs, but having a strong overall inclination toward less rather than more “authoritative” (i.e., coercive) government. (Gaus, 2011., str. 526)

Ovaj je odgovor u skladu s osnovnom idejom iza argumentativnog koraka nazvanog ‘prava nadležnosti’; budući da je cilj bio odrediti odnsono odabrati sferu slobodnog (od potrebe opravdanja) djelovanja pojedinca, set prava koji instancira i štiti tu sferu kretat će se prema što manjem utjecaju države, tradicionalno shvaćene kao elementa prisile. Primjerice kada je riječ o poreznoj politici, gotovo je nekontroverzna tvrdnja da će veći porezi, ceteris paribus, ujedno značiti i veći poticaj k izbjegavanju poreza, što znači da će veći broj ljudi izbjegavati poreze. Kako bi tome doskočila, država će morati više resursa koristiti kako bi takve prakse spriječila, što će značiti veću razinu kontrole, veću involviranost sustava kažnjavanja, više sudskih procesa a naposljetku i veće troškove, te smanjenje prostora individualne nadležnosti. Sve ove posljedice zahtjevat će i sve snažnije opravdanje, te smanjenje preferencije za takvim sustavom u odnosu na neku alternativu. Stoga Gaus predlaže sustav prava vlasništva koji će biti posebno osjetljiv na ulogu države i ograničavat će njeno djelovanje na ona područja za koja postoji snažno i nekontroverzno opravdanje. Argument sumira na sljedeći način:

“The view I have presented in this discussion rests on five main claims: (i) individuals are free and equal; (ii) free and equal persons have a moral right not to be forced or coerced without justification; (iii) a Member of the Public will hold that the greater her estimates of coercion, the stronger must be the justification; (iv) free and equal Members of the Public reasonably disagree on many matters involving degrees of coercion, but many reasonable people believe that large states with high rates of taxation and redistributive institutions are more coercive; (v) only laws that can be justified to all Members of the Public can reconcile coercion with respect for everyone’s freedom and equality.” (Gaus, 2011., str. 526 – 527)

Osim razgovora o prirodi i dosegu prava vlasništva, Gaus u ovom argumentativnom koraku otvara prostor i za slobodu udruživanja, te pravo na privatnost, kao prava koja je također moguće derivirati iz zahtjeva za ‘pravima nadležnosti’:

Freedom of association is fundamental to each having a sphere in which she may participate in the construction of a social world that corresponds to the demands of her evaluative standards. (Gaus, 2011., str. 385)

4. Status quo

Djelo Johna Tomasija, 'Free Market Fairness', polazi od ideje sinteze glavnih uvida dvaju pravaca unutar liberalne tradicije 20. st., jednog pravca koji počiva na djelu Johna Rawlsa i naglasak stavlja na konceptu društvene pravednosti i razvoju tog koncepta i njegovih implikacija na društveno uređenje, odnosno temeljne društvene institucije čija je prva vrлина, prema Rawlsu, upravo pravednost. Drugi pravac jest onaj klasične liberalne tradicije čiji je glavni predstavnik u 20. st. F. A. Hayek, a koji u svoje središte stavlja ideju ekonomske slobode kao središnjeg uvjeta općeljudske slobode, te na temelju aksioma ekonomske slobode gradi ideju idealnog društvenog uređenja. Tomasi vjeruje kako su ova dva pravca, često sukobljena u suvremenom diskursu političke filozofije, zapravo dvije strane iste medalje, te njihove nedostatke vidi upravo u nemogućnosti uklapanja uvida druge strane u svoje teoretske okvire. Problem je za Tomasija posebno zanimljiv s obzirom da i jedna i druga strana, iako u naizgled suprotstavljenim taborima, zapravo implicitno prihvaćaju temeljne djelove 'protivničke teorije'.

Desni liberali/libertarijanci svoje teorije uglavnom temelje ili izvode iz prihvaćanja prava privatnog vlasništva kao moralnog apsoluta. No većina ih zastupa stav kako je raspodjela resursa u sustavima slobodnog tržišta takva da ide u korist svih građana. Slobodno tržište, tvrdit će odano je idealu slobode svih građana i čini tu slobodu smislenim idealom pružajući sredstva građanima da koriste tu slobodu slijedeći svoje ciljeve. Privlačnost svoje teorije branit će pokazujući kako su društvene i ekonomske nejednakosti najčešće rezultat državnih intervencija u tržišne procese (čest argument koji tvrdi kako su visoke stope profita strane slobodnom tržištu i rezultat su politički osiguranih monopola na ovom je tragu), jednako kao i duboke i dugotrajne ekonomske krize, a posebnu pažnju često će

usmjeriti ideji kako je slobodno tržište najbolji lijek protiv siromaštva, pokazujući tako brigu za najslabije stojeće pripadnike društva (što svojevrsni lakmus-papir odanosti idealu pravednosti). Prijedlozi socijalnih politika poput osnovnog dohotka ili vaučera za obrazovanje također nailaze na odobravanje desnih liberala/libertarijanaca, a ideja minimalnog dohotka na žestokom je udaru njihovih kritika, s čestom primjedbom kako je taj vid intervencije posebno štetan za ranjive skupine. Čini se da ovi primjeri pokazuju kako ideje društvene pravednosti implicitno jesu dio ovih teorija što te teorije čini u neku ruku nekonzistentnima.

Što se tiče lijevih liberala, većina njihovih predloženih društvenih uređenja prihvaća postojanje tržišta, iako u više ili manje ograničenoj formi. Problem je u tome što taj teorijski korak često nije opravdan unutar ostatka teorije (ako i jest, često je riječ o nejasnim utilitarističkim opravdanjima koja su u raskoraku sa diskursom o pravednosti). Intervencija i kontrola države nad ekonomskim procesima opravdana je nizom kritika tržišta; pokazuje se kako tržište proizvodi nejednakosti, kako ugrožava političke slobode, kako uvodi nesigurnost u ljudsku egzistenciju, kako ima tendenciju komodificirati sve aspekte ljudskog života, kako podriva međuljudske odnose i solidarnost, kako isključuje pojedince ili skupine iz društvenog, ekonomskog i političkog života, kako ima negativne posljedice po okoliš i međunarodne odnose, kako proizvodi ekonomske krize koje imaju goleme negativne posljedice itd. Pored svih ovih kritika koje često dolaze u paketu, ostaje u najmanju ruku neobično na temelju koje vrijednosti tržište uopće ima mjesta u lijevo-liberalnoj teoriji. Tomasijevo djelo vrijedno je upravo zbog toga što daje odgovor na ovo zanemareno pitanje. Unutar Rawlovskog formalnog okvira, prihvaćajući ideal društva u kojem građani sebe i druge vide kao slobodna i jednaka moralna bića, te prihvaćajući načela pravednosti izabrana iza vela

neznanja, Tomasi smješta ekonomske slobode i snažno i široko pravo na privatno vlasništvo u red ostalih temeljnih sloboda, i pokazuje kako te slobode funkcioniraju u međusobno podržavajućoj shemi, te daje obrise društvenog uređenja koje naziva 'tržišna demokracija' a koje smješta ulogu tržišta u zadanje okvire pokazujući njegovu vrijednost za liberalna društva. Ideja deduciranja snažnih prava vlasništva iz rawlsijanskih premisa nije Tomasijev originalni doprinos. Sličnu ideju razvija npr. Lomasky, dajući često korišteni političko realistički argument protiv podređenog položaja ekonomskih sloboda u odnosu na kolektivna odlučivanja:

It is eminently knowable behind the veil of ignorance that rent-seeking, the investment of resources in the attempt to secure windfall returns through political subventions, is a negative sum game. Moreover, it is a game that society's already well-advantaged are likely to be especially good at. The upshot is that even if the veiled deliberators are motivated by a strong concern for the least well-off (make that especially if they are motivated by a strong concern for the leastwell-off), the deliberators will erect constraints on the ability of political actors to redefine property rights in the service of some ostensible ideal. (Lomasky, 2005., str. 191)

Tomasijev doprinos sastoji se upravo u detaljenom i opširnom prikazu smještanja ekonomskih sloboda i tržišnih mehanizama unutar okvira najrazvijenije teorije društvene pravednosti poznate političkoj filozofiji. Tomasi u svom pothvatu nudi mnoštvo zanimljivih argumenata, no čini se kako cijeli projekt ovisi o jednom (pseudo)empirijskom pitanju; ekonomske slobode mogu odigrati važnu ulogu osiguranja pravednog sustava jedino ako je moguće pokazati kako, ceteris paribus, ekonomski sustav sa više ekonomskih sloboda daje bolje ekonomske rezultate od

sustava sa manje ekonomskih sloboda, postizući time, kroz vrijeme, bogatstvo ekonomskih i društvenih prilika za sve građane, posebno za one u najgoroj poziciji. Za mnoge ovo je još uvijek otvoreno pitanje. No prihvaćanje otvorenosti ovog pitanja ne implicira odbacivanje Tomasijevog projekta 'tržišne demokracije', već ga stavlja u red s ostalim društvenim uređenjima za koje se razumno može tvrditi da zadovoljavaju kriterije pravednosti:

„That claim is this: as a matter of ideal theoretic analysis, if one accepts that the preferred institutional arrangements of social democracy—whether property-owning democracy, the welfare state, or liberal democratic socialism—should be recognized as providing a plausible (nonutopian) approach to “realizing” justice as fairness (on the social democratic interpretation of that standard), then one should also accept that the institutional arrangements of market democracy—the regime types I call democratic limited government or democratic laissez-faire—provide a plausible approach to justice as fairness as well (as interpreted by free market fairness). If social democratic institutional forms constitute “realistic utopias,” then so do market democratic ones.“ (Tomasi, 2012., str. 168)

Gausov projekt predstavljen u njegovom kapitalnom djelu 'The Order of Public Reason' svakako je veliki doprinos suvremenoj filozfskoj raspravi. Vrijednost ovog projekta počiva na snazi dvaju vrlo važnih uvida. Prvi jest Gausov koncept 'društvenih – moralnih' pravila kao temeljne jedinice društvene organizacije, jedinice koja omogućuje uspješnu društvenu kooperaciju. Ta su pravila tvrdi Gaus, zajednička stečevina društva, i pod stalnim su pritiskom revizije i evaluacije svih članova društva. Ovim temeljnim konceptom Gaus približava liberalnu političku teoriju jednom od velikih projekata suvremene analitičke filozofije, možda i

jedinom sveobuhvatnom projektu koji zahvaća sve filozofske grane čineći točku konvergencije suvremene filozofije. Riječ je o naturalizmu, odnosno projektu naturalizacije, koji filozofske probleme nastoji dovesti u vezu s suvremenim spoznajama pozitivnih znanosti. U tom pogledu Gausov projekt svakako predstavlja jednu od polazišnih točaka daljnje rasprave. Hoćemo li uskoro svi postati Gausovci, pitanje je i mogućnost koja opasno kuca na vrata katedri političke filozofije.

Drugi važan uvid jest ideja 'prava nadležnosti' kao indirektnog rješenja problema kolektivnog dogovora, problema koji je neizbježan u apstraktnim modelima koji pokušavaju rješavati pitanje pravednosti ne odustajući pritom od univerzalizma liberalne ideje. Dogovoriti se oko prostora djelovanja u kojem pojedinac nije dužan nuditi opravdanje drugima za svoje postupke, ključna je zadaća u formiranju društvenih pravila koje omogućuju uspješnu kooperaciju. Taj je prostor nužno vezan uz kontrolu nad materijalnim resursima, tj. nad vlasničkim pravima. Taj tip kontrole nad resursima svakako posjeduje neke ključne prednosti nad kolektivnom kontrolom; izbjegavajući proces opravdanja, dogovora, koordinacije i deliberacije ubrzava korištenje materijalnih resursa u skladu s ciljevima pojedinca. Na taj način potiče se inovacija, kreativnost i brzina odgovora na zahtjeve okoline, zahtjeve koji su najvećim dijelom oblikovani upravo fluktuirajućim sustavima vrijednosti, planova i ciljeva ostalih članova društva, što je zapravo bit uspješne kooperacije koja djeluje na ukupnu korist društva. Gaus nudi još jedan zanimljivi argument (Gaus, forthcoming) u korist pravila koja široko definiraju 'prostor nadležnosti' pojedinca. Takav sustav pravila baziran je na manjem broju zabrana i općenit sadrži manji broj zakonskih akata od sustava pravila koji uređuje zajedničko djelovanje pojedinaca u korištenju nekog resursa, a koji će sadržavati veći broj

dopuštenja određenih, opisa predviđenih procedura, preporuki o određenim radnjama, kvalifikacija itd. Prvi sustav, navodi Gaus, omogućava bolje snalaženje pojedinaca i otvoreniji je njihovom eksperimentiranju, učenju i nalaženju novih načina djelovanja, te je eksperimentalno moguće potvrditi kako pojedinci brže uče pravila tog sustava, što taj sustav čini efikasnijim modelom društvene koordinacije.

5. Zaključak

Oba istraživanja i predstavljena projekta na teoretskoj uspješno postižu svoju sintetičku namjeru uklapanja ekonomskih sloboda u okvire kompleksnih teorija društvene pravednosti. Tomasi pokazuje inovativnu mogućnost opravdanja ekonomskih sloboda kao temeljnih ljudskih sloboda u okvirima Rawlsove teorije pravednosti. Gaus s druge strane sugerira kako je ekonomska sloboda temeljena na pravima vlasništva jedno od mogućih rješenja na pitanje pravedne društvene organizacije koja omogućuje uspješnu kooperaciju u kontekstu različitosti sustava vrijednosti, ciljeva i planova prisutnih među članovima suvremenih društava. Oba autora također prepoznaju ulogu države u koordinaciji ovih sloboda s ostalim slobodama koje ističe liberalna tradicija, kao i ulogu u garanciji te osiguravanju interpretacije i primjene ovih sloboda na način koji tretira sve članove društva kao slobodne i jednake.

Tržišna je demokracija projekt usmjeren prvenstveno osobnoj domeni svakog pojedinca i uvjetima potrebnim kako bi svaki član društva imao pravičnu priliku sudjelovati u stvaranju i uživanju u plodovima društvene kooperacije. Poredak javnog uma inzistira na odgovornosti svakog pojedinca prema zajedničkoj stečevini koju predstavlja pravedno društveno uređenje, ističući ulogu građanina kao evaluatora, predlagatelja i 'nosivi element' društvenih pravila koje imaju zadatak urediti društvene odnose. Navedeni su projekti komplementarni, te čine važan putokaz budućih rasprava filozofije politike i posebno njenom tematskom približavanju političkoj dinamici prisutnoj u modernim društvima, što čine jasno definirajući ulogu, doseg i ograničenja političkog djelovanja u odnosu na prostor osobnih sloboda svakog člana društva.

Literatura

Knjige:

- Gaus, J., *The Order of Public Reason*, Cambridge University Press, 2011
- Nagel, T., Murphy, L., *The Myth of Ownership: Taxes and Justice*, Oxford University Press, 2004
- Rawls, J., *A Theory of Justice : Revised Edition*, Harvard University Press, 1999
- Sen, A., *The idea of justice*, Penguin Press, 2010
- Schmidtz, D., *The Elements of Justice*, Cambridge University Press, 2006
- Tomasi, J., *Free Market Fairness*, Princeton University Press, 2012

Članci:

- Bistagnino, G., Gerald Gaus and The Task of Political Philosophy, *EuJAP*, Vol. 9, No.1, 2013
- Enoch, D., The Disorder of Public Reason: A Critical Study of Gerald Gaus's OPR, *Ethics*, Vol. 124, No. 141, 2013
- Gaus, J., Nichols, S., Moral Learning in the Open Society: The Theory and Practice of Natural Liberty, forthcoming (<http://www.gaus.biz/> 1.9.2015)
- Lomasky, L., Libertarianism at Twin Harvard, *Social Philosophy and Policy*, Vol. 22, No.1, 2005
- Wolff, J., poglavlje Social Equality and Social Inequality, u *Social Equality*, ur. Fourie, Schuppert, Wallimann-Helmer, Oxford University Press, 2015